

5. Коваленко Е.А. Социальное сиротство как объект регулирования для государственных структур и общественных организаций / Е.О. Коваленко // Вісник Одеського національного університету : м-ли міжнародної науково-практичної конференції "Соціальна політика і механізми інтеграції українського суспільства", 27-28 вересня 2002 року. – Том 8. – Випуск 9. – Соціологія і політичні науки. – Одеса, 2003. – С. 185-191.
6. Пархомов Л.І. Причини виникнення сирітства / Л.І. Пархомов // Соціальний захист. – 1997. – №7. – С. 47-51.
7. Преодоление трудностей социализации детей-сирот : сб. материалов науч.-практ. конф. – Ярославль : ЯГПУ, 1998. – 49 с.
8. Пеша І.В. Інформованість громадян України щодо причин та наслідків соціального сирітства / І.В. Пеша, Н.М. Комарова // Український соціум. – 2004. – №2 (4). – С. 40-51.
9. Фурманов И.А. Психологические особенности детей, лишенных родительского попечительства / И.А. Фурманов, А.А. Аладьин, Н.В. Фурманова. – Мн. : Тесей, 1999. – 158 с.
10. Зайончовська Ж. Міграційна ситуація в сучасній Україні / Ж. Зайончовська // Людина і праця. – 2005. – №6. – С. 31-37.

УДК 159.9.016.2

АНАЛІЗ ФЕНОМЕНІВ ТВОРЧОСТІ ТА КРЕАТИВНОСТІ В ПСИХОЛОГІЧНИХ ТЕОРІЯХ ТА КОНЦЕПЦІЯХ

Яциорик А.О.

У статті проаналізовано теоретичну літературу з проблем творчості та креативності, окреслено сутність цих феноменів. Було зроблено психологічну характеристику підходів, що визначають категорію творчості, описано їхні своєрідні та унікальні риси (це, зокрема, такі підходи, як: психоаналітичний, гуманістичний, психометричний, перцептивний, асоціативний, гештальт-підхід, покрововий, змішаний підхід тощо).

Ключові слова: *творчість, креативність, психоаналітичний підхід, гуманістичний підхід, психометричний підхід, перцептивний підхід, асоціативний підхід, гештальт-підхід, покрововий підхід, змішаний підхід.*

В статье дан анализ теоретической литературы по проблемам творчества и креативности, представлена характеристика данных феноменов. Описаны подходы, которые определяют категорию творчества, выделены их своеобразные и уникальные черты (это, например, такие подходы, как: психоаналитический, гуманистический, психометрический, перцептивный, ассоциативный, гештальт-подход, пошаговый, смешанный подход).

Ключевые слова: *творчество, креативность, психоаналитический подход, гуманистический подход, психометрический подход, перцептивный подход, ассоциативный подход, гештальт-подход, пошаговый подход, смешанный подход.*

In this article problems of creativeness were theoretically investigated. This category was theoretically analyzed. The approaches and their unique features in which the definition "creativity" takes place were described. These are such approaches as: psychoanalytical, human, psychometrical, perceptive, associative, gestalt, step-by-step approach, mixed approach.

Key words: *creativity, psychoanalytical approach, human approach, psychometrical approach, perceptive approach, associative approach, gestalt approach, step-by-step approach, mixed approach.*

У психологічній науці в плані вивчення особистості існує велика кількість теоретичних і експериментальних підходів. Це породжується, по-перше, різними проблемами, які порушуються сучасними психологічними школами; по-друге, суперечливістю і складністю досліджуваного феномену. У результаті дефініції "творчість" і, особливо, – "креативність" мають неоднозначний характер та досить багато тлумачень. Тому, передусім, слід розглянути сутність цих понять, а також суміжних з ними феноменів (таких як творча діяльність, творчий потенціал особистості), які допоможуть окреслити сучасний стан проблеми, що вивчається, тенденції її розвитку тощо, та розмежувати зміст понять, які в психологічній літературі часто змішуються та вживаються як синоніми, що не додає чіткості у визначенні вказаних термінів, а, навпаки, призводить до їх плутанини та ускладнення в розумінні їхнього смислу.

Отже, завданнями нашої статті є:

1. Проаналізувати теоретичну літературу з проблем творчості та креативності, окреслити сутність цих феноменів.

2. Дати психологічну характеристику підходам, що визначають категорію творчості, описати їхні своєрідні та унікальні риси (це, зокрема, такі підходи, як: психоаналітичний, гуманістичний, психометричний, перцептивний, асоціативний, гештальт-підхід, покроковий, інтегрований, змішаний підхід тощо).

Так, у психологічних словниках зазначається, що "креативність" – (від лат. creatio – створення, творіння) – рівень творчої обдарованості особистості, розвиток її здібностей до творчості, які виявляються у процесах мислення, спілкування, окремих видах діяльності та становлять відносно стійку характеристику індивідуальності людини [10, с. 172]. Креативність, як правило, розглядається як своєрідний потенціал, внутрішній ресурс людини, тоді як під творчістю мається на увазі процес, що приводить до створення нового.

Аналізуючи основні відмінності між творчістю та креативністю, Л.Б. Єрмолаєва-Томіна виділяє наступні:

1. Творчість – процес, який може включатися у всі види діяльності і, разом з тим, бути відсутнім у діяльності, що передбачає таке включення. Це стосується до всіх професій творчого типу.

Креативність – це особистісна якість, що базується на розвитку вищих психічних функцій, тоді як здатність до творчості як автоматизована навичка має бути включеною в усі види діяльності, поведінки, спілкування, взаємодії з оточуючим середовищем тощо.

2. Творчі потенції закладені в мозку кожної людини, оскільки мозок є тим органом, в якому зароджується творчість сама по собі. Спонтанний прояв творчих здібностей спостерігається у досить обмеженої кількості людей (не більше ніж у 5-7% від усієї популяції).

За своєю суттю креативність – це якість, що формується в результаті впливу соціального середовища, вимог, що ставляться перед людством, і це великою мірою сприяє організації інформаційного потоку та визначає цільову спрямованість усіх видів діяльності, починаючи з навчальної.

3. Творчий процес передбачає активну роботу свідомості, зокрема несвідомого та підсвідомого. У підсвідомості людини для творчості існують найбільш сприятливі умови за рахунок врівноваження за силою та значущістю всіх об'єктів і подій, які сприймає людина, зміщення часових інтервалів, тобто процесів, які не можуть відбуватися на рівні свідомості індивіда. Тому творче розв'язання проблем, відкриття закономірностей, народження замислу найчастіше здійснюється на підсвідомому рівні. Результати такої роботи відображуються у свідомості раптово, у вигляді готового рішення, осяяння, інсайту тощо. Процес розвитку креативності супроводжується злиттям свідомості і підсвідомості у деяку нову форму – надсвідомість. Надсвідомість інтегрує в собі найбільш узагальнені механізми реалізації творчого процесу в дещо згорнутому вигляді, коли в самому акті сприйняття відбувається трансформація об'єкта в художній образ, відкриття закономірностей або розв'язання проблеми тощо.

4. Процес творчої діяльності вміщує в себе три основні фази – підготовчу, пошукову та виконавчу. Перша фаза пов'язана з контактом індивіда із соціальним середовищем, що спонукає людину до формулювання проблем, питань та ідей. Друга фаза має зв'язок з мисленнєвою діяльністю та пошуком способу розв'язання поставленої проблеми, теми, ситуації та ін. Третя фаза – з втіленням знайденого рішення в конкретному творчому продукті. Креативність відображується в успішному здійсненні всіх трьох фаз творчої діяльності – умінні самостійно

формулювати та розв'язувати проблеми, знаходити рішення та творчо втілювати їх у так званому інноваційному продукті.

5. Творчість, як правило, виявляється лише в певному виді діяльності, зокрема науковій, організаторській, конструктивно-технічній, художній та ін. Це пояснюється, передусім, тим, що оволодіння людиною творчими навичками в певній професійній сфері ще не означає, що ці навички можна також перенести на інші види діяльності [5, с. 65-74].

Хоча і щодо креативності, і щодо творчості необхідним є момент перетворення, але стосовно креативності перетворення стосується системи знань, вмій та навичок, цінностей тощо самого суб'єкта, а у випадку творчості – також і системи соціокультурних стосунків, норм, цінностей, знань, способів дій та ін.

Якщо креативність розглядається як перетворення і розширення концептуальних просторів мислення і діяльності субекта (за термінологією Г.П. Щедровицького – "простору мислєдіяльності" [13, с. 20]), то творчість сприймається як виникнення нових можливостей для культури.

Хоча у визначеннях і творчості, і креативності включено оцінку дещо інноваційного, тобто вже створеного, та того, що ще має бути винайденим, але у творчості, передусім, враховується оцінка з боку іншого, а в плані аналізу креативності – щонайменше, самооцінка особистості. Проте в психологічних концепціях під час розгляду креативності індивіда часто нівелюється суб'єктивна оцінка нового результату, хоча, при цьому, увага особистості фокусується саме на процесі виникнення нового.

Якщо для творчої діяльності виключно важливими є процеси перетворення дещо нового, нестандартного, унікального на певну форму закінченого, готового для трансляції, еталонного, канонізованого, то з метою визнання якогось патерну креативним він має бути зафіксованим в культурі, знайти своє втілення в текстах культури, адже лише у такий спосіб він може стати реальністю для культури. Таким чином, незважаючи на схожість вище розглянутих феноменів, вони вміщують суттєві відмінності, що дозволяє досить чітко розмежовувати дані поняття.

На думку вчених, поняття "творчість" є більш загальним, адже воно вміщує в собі, у тому числі, й креативність. Творчість відображує, крім суб'єктивних моментів, також процес узгодження новизни, інновації породжуваної суб'єктом діяльності з існуючим (так званим стереотипним) соціокультурним контекстом.

Деякі вчені пропонують свої визначення творчості, що акцентують увагу читача на процесуальному аспекті цієї діяльності. Зокрема, В.М. Бехтерев визначає творчість як творення чогось нового в ситуації, коли проблема-подразник викликає винайдення так званої домі-

нанти, навколо якої концентруються необхідні для розв'язання цієї проблеми суб'єктивні статистики, що потребують обов'язкового звернення до свого минулого досвіду [2, с. 76].

К. Роджерс розуміє під творчим процесом створення (за допомогою певної дії) нового продукту. Суб'єкт орієнтується, з одного боку, на унікальність індивіда, а, з іншого, – на зумовлене оточуючим простором, подіями, людьми і обставинами суспільне життя [8, с. 41]. Зарубіжні вчені виділяють дві групи підходів до визначення сутності творчості:

- підходи, зорієнтовані на пошук нових для людини джерел, смислів тощо;

- підходи, зорієнтовані на процес творчої діяльності.

До першої групи можемо віднести:

1. Психоаналітичний підхід. Прихильники цього підходу стверджують, що творчість є результатом внутрішньоособистісних конфліктів. Творчий процес за своєю суттю являє собою екстерналізацію продуктів уяви за допомогою взаємодії як "примітивних", так і більш "досконалих" типів мислення. В межах даного підходу слід виокремити психоаналітичні теорії Е. Кріса та Л. Кубі. Е. Кріс вважає, що творчість складається з фази натхнення і фази доопрацювання; вчений припускає, що для творчості характерною є тимчасова відмова від логічного, раціонального мислення. Лише у другій фазі має місце "сувора логічна оцінка ідей". Л. Кубі також вважає сферу "передсвідомого" основним джерелом творчої думки. При цьому вчений заперечує тим психоаналітикам, які вірили, що невроз є суттєвим елементом творчості; Л. Кубі емпіричним шляхом доводить, що страх, почуття провини та інші невротичні прояви особистості суттєво гальмують творчість [16, с. 34].

2. Гуманістичний підхід. Його представники вважають, що творчість виникає, коли у індивіда відсутні є внутрішньоособистісні конфлікти. Творчий процес, таким чином, виявляється реалізацію природного творчого потенціалу, але лише за умов усунення людиною власне внутрішніх бар'єрів і зовнішніх перешкод. Як показують дослідження вчених, що належать до гуманістичної психології (А. Маслоу, Р. Мей, К. Роджерс та інші), потреба в самовираженні виявляється базовою потребою людини.

3. Психометричний підхід, представники якого допускають, що природний творчий потенціал індивіда визначений генетично і може вимірюватися стандартними тестами. Творчий процес являє собою взаємодію двох протилежних типів мислення: дивергентного і конвергентного. В межах даного підходу найбільш відомою є теорія Дж. Гілфорда.

До другої групи підходів ми відносимо: перцептивний підхід, асоціативний підхід, гештальт-підхід, покроковий підхід, інтегрований підхід, змішаний підхід тощо.

Із так званих "перцептивних теорій", які належать до даного підходу, можна виокремити теорію Е.Д. Шехтеля, який вважає, що мотивація до творчості виникає з огляду на потребу людини брати участь у спілкуванні із зовнішнім світом. Творчість є результатом "перцептивної відкритості", яка дозволяє сприймати об'єкт з різних сторін, в різних його світобаченнях і перспективах [18]. Останнє дозволяє Е.Д. Шехтелю говорити про креативність особистості. У більш пізніх дослідженнях, в яких безпосередньо вивчалися креативні процеси особистості (Ф. Баррон, С. Меднік, Е.П. Торренс та інші), креативність залишається однією з складових частин інтелектуальної обдарованості.

Представники асоціативного підходу вважають, що творчість людини є результатом її здатності знаходити віддалені асоціації в процесі пошуку розв'язання проблеми. За теорією С. Медніка, чим більшою мірою віддаленими є асоціації, які виникають у людини, тим вищим є рівень її творчих можливостей [17, с. 220-232].

Гештальт-підхід виходить з того, що творче мислення – це і не логічні, покрокові дії, і не розрізнені асоціації, а лише визначене реструктурування цілісної ситуації. В межах даного підходу найбільш відомою є теорія М. Вертгеймера, головна думка якої полягає в тому, що "продуктивне мислення вимагає переструктурування проблеми" [4, с. 17-51].

Слід звернути окрему увагу на підхід, який орієнтується на уявлення людини про поетапне формування пізнавальних функцій (він отримав назву "покрокового підходу"). Зокрема, представник даного підходу Е.К. Стаквезе звернув увагу на "схожість між етапами розвитку розумових здібностей за Піже і творчими здобутками особистості" [19, с. 79-90].

Також на особливу увагу заслуговує інтегрований підхід, в межах якого французький математик Ж. Адамер виділив чотири етапи в творчому акті: підготовку, інкубацію, осяяння і перевірку прийнятого рішення. Періоди інкубації і осяяння – підсвідомі, на їх рівні відбуваються різноманітні поєднання ідей, здебільшого випадковим чином. Вчений підкреслює, що навіть останній етап – перевірка прийнятого рішення – здійснюється на підсвідомому рівні психіки, адже "підсвідомий розум відбирає найбільш корисні та ціннісні засади, орієнтуючись, передусім, на критерій краси" [1, с. 67].

У межах інтегрованого підходу до так званих змішаних теорій відноситься теорія Х. Грубера, який вважає, що творче звершення – результат свідомої цілеспрямованої дії, а підсвідомі процеси ніяким чином не відіграють вирішальної ролі. Сам процес відкриття не зво-

диться до становлення однієї-єдиної асоціації (як вважає, зокрема, С. Меднік та інші прихильники асоціативної теорії творчості), він є значно тривалішим та поступовим.

До змішаних підходів відноситься і теорія К.Р. Джемісона, в якій використовуються досить незвичні поняття, такі, як "сцена сприймання" або "центр, звідки посилаються запити в зовнішнє середовище чи то в аперцептивний масив" [15, с. 62-67].

В описаних нами психологічних і філософських напрямках розвитку наукової думки творчість розглядається в парадигмі діяльності за певних умов виконання останньої або як спосіб розв'язання окремої проблеми. На наступному ж історичному етапі розвитку психологічної науки погляди на творчість дещо змінюються. Вчені її аналізують, як правило, в парадигмі наукового опису через наслідки здійсненої діяльності (творчість як екстеріоризація суб'єктом виконаних дій). Так, З. Фрейд [12] вважає, що творчість є одним із способів порятунку індивіда від сексуальної енергії. У цьому випадку відбувається процес сублімації шляхом так званого катарсису. Узагальнюючи розвиток феноменології креативності на даних етапах розвитку психологічної думки, М.Г. Ярошевський зазначає, що в багатьох концепціях, незважаючи на їхні відмінності, є загальне наукове тлумачення появи так званих "психічних продуктів", що не мають місця "в набутому досвіді індивіда". Тобто, творчість є певним способом виникнення дещо нового. На цей спосіб, вважає М.Г. Ярошевський, вказують поняття про проби та помилки, інсайт, катарсис, які широко застосовуються в науці з метою тлумачення психологічної сутності творчості [14, с. 19].

Всі розглянуті нами концепції, крім психоаналізу, пов'язують визначення креативності з характером мислення (або діяльності) індивіда, опосередкованого психологічними новоутвореннями, в результаті яких з'являються нові оригінальні цінності в різноманітних галузях людської діяльності: науці, мистецтві, техніці тощо. У свою чергу, З. Фрейд [12] робить акцент на певному мотиваційному компоненті свідомості як ймовірнісної детермінанти креативності. У З. Фрейда таким мотиваційним "вектором" є "сексуальний потяг". Представники гуманістичної психології за такий мотиваційний "вектор" приймають самоактуалізовану свідомість особистості – "homo", творця тощо. Представники даного напрямку (А. Маслоу, Р. Мей, К. Роджерс) стверджують, що в кожному індивіді іманентно імплікується креативність як спосіб вираження та презентації процесу самоактуалізації особистості. Адже творчість – це сила, що трансформується, сприяє позитивній самооцінці та забезпечує самовдосконалення індивіда у своєму поступальному розвитку [8].

Уже в 30-ті роки минулого століття найбільш значущі дослідження в психології творчості були зроблені С.Л. Рубінштейном [9]. Учений здійснив свої фундаментальні дослідження в сфері психології мислення та, тим самим, вирішив ряд глобальних проблем феноменології творчості. Зокрема, ним були виявлені детермінанти продуктивного мислення людини у процесі розв'язання задач. Досліджуючи продуктивне мислення, С.Л. Рубінштейн зупиняється на феномені інсайту, раптового осяяння тощо. При цьому інсайт розглядається як явище, що не має чіткої зумовленості плином думки. Отже, роботи С.Л. Рубінштейна в цій галузі досліджень сприяли виникненню уявлень про творчий процес як про результат свідомої діяльності суб'єкта [9].

У 60-ті роки з'являються перші роботи вчених – А.В. Брушлинського, Б.М. Кедрова, О.М. Матюшкіна, Я.О. Пономарьова, О.К. Тихомирова, М.Г. Ярошевського, в яких на науково-експериментальній основі досліджуються різні творчі процеси. Вже в перших роботах цих авторів помітним є досить неоднозначний підхід до тлумачення феноменології творчості, але в подальших дослідженнях цих вчених він знаходить все більшого, детального об'рунтування. Зокрема, Я.О. Пономарьов, визначаючи феноменологію творчості, пояснює універсальність природи цієї категорії з позицій діалектичної філософії, а саме стверджує, що творчість постає атрибутом матерії. На доказ цього положення Я.О. Пономарьов посилається на відкриття подібності в динаміці розвитку форм поведінки дитини та дорослої людини в процесі розв'язання творчого завдання [7, с. 5]. На підставі виявленої закономірності вченим експлікується принцип руху (єдність взаємодії та розвитку), сформульований у закон перетворення етапів формування системи в структурні рівні її організації. Цей закон Я.О. Пономарьов експлікує на процеси живої і неживої природи. Творчість в обох випадках має одні й ті ж самі детермінанти, тому у вченого виникає сумнів замикання творчості лише на діяльності homo, творця. Суспільна діяльність спонукає людство "вийти із загального процесу розвитку світу, робить витоки та передумови творчості людини незрозумілими, виключає можливості аналізу генези творчого акту, що перешкоджає виявленню його провідних характеристик ..." [7, с. 5]. У своїх експериментальних дослідженнях Я.О. Пономарьов дійшов висновку, що творчість слід розглядати виключно як "джерело розвитку, руху – тобто, процес взаємодії, що призводить до саморозвитку особистості" [7, с. 6].

А. Брушлинський відводить мисленню апріорну роль в творчому процесі. Вчений робить висновок, що вже навіть під час розв'язання найпростіших завдань у людини відбувається процес справжнього мислення, що характеризується відкриттям нових для себе властивостей і ставлень до об'єкта [3].

Безперечно, наукові тлумачення, в яких творчість розглядається як процес, який передбачає створення нових можливостей для науки, техніки, культури тощо, мають свій сенс з філософської, наукової, соціально-економічної та інших точок зору. Але стосовно психологічного визначення творчості, ми будемо орієнтуватися на думку В.О. Моляко, який розглядає творчість як процес, що переживається як дещо нове суб'єктивно. Якщо ж з філософської, соціально-економічної, з точки зору точних наук має сенс, зазначає вчений, "вважати творчістю тільки те, що пов'язане із створенням ніколи раніше не бувшого нового продукту", то з позицій психології "важливо саме те, що мова може йти про створення чогось нового для даного суб'єкта, про суб'єктивну новизну... В цьому розумінні ми можемо говорити про творчість людини, яка виявляється в її ігровій, навчальній, трудовій діяльності" [11, с. 8].

Так, О.І. Кульчицька та В.О. Моляко, характеризуючи обдаровану дитину, виокремлюють такі її особливості:

- Інтелектуальний потенціал: гнучкість, швидкість, точність, дивергентність, економічність мислення; чіткість зорової, слухової пам'яті, здатність до наслідування; жива увага; тривала концентрація і зосереджена увага.

- Допитливість: внутрішня пізнавальна мотивація; відкритість новому.

- Ініціатива: постійна активність і зайнятість; неабияка працездатність; любов до ризику; любов до труднощів.

- Незалежність: самостійність; прагнення до самовираження; віра у свої сили; критичність; реалістичність самооцінки.

- Наполегливість: відданість завданню; обдарованість, яка породжує почуття напруги.

- Передбачення: створення еталонів; орієнтація на майбутню перспективу; прогнозування можливостей свого розвитку.

- Оригінальність, творчість: нестандартні рішення; прагнення до творчих занять; винахідливість.

- Ерудиція: високий рівень мовної експресії, великий словниковий запас; компетентність; систематичні і міцні знання.

- Психосоціальні характеристики: почуття справедливості; прагнення до лідерства; почуття гумору [6, с. 64-65].

Отже, творчість за своєю природою є системною науковою категорією, до аналізу якої в психологічних дослідженнях застосовується системний підхід, так званий принцип триаспектності, представлений, зокрема, предметним, соціальним та особистісним аспектами тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адамер Ж. Исследование психологии процесса изобретения в области математики / Ж. Адамер. – М. : Педагогика, 1970. – С. 67.
2. Бехтерев В.М. Общие основы рефлексологии человека / В.М. Бехтерев. – Л., 1926. – С. 76.
3. Брушлинский А.В. Мышление: процесс, деятельность, общение / Андрей Владимирович Брушлинский. – М. : Наука, 1982. – 286 с.
4. Вертгеймер М. Продуктивное мышление / М. Вертгеймер / [пер. с англ. ; вступит. статья В.П. Зинченко ; общ. ред. С.Ф. Горбова и В.П. Зинченко]. – М. : Прогресс, 1987. – 336 с.
5. Ермолаева-Томина Л.Б. Психология художественного творчества : [Текст] / Л.Б. Ермолаева-Томина. – М. : Академический Проект, 2003. – 304 с.
6. Кульчицкая Е.И. Сирень одарённости в саду творчества : [монография] / Е.И. Кульчицкая, В.А. Моляко. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. – 316 с.
7. Пономарёв Я.А. Психология творчества : Общая, дифференциальная, прикладная / Я.А. Пономарёв, И.Н. Семёнов, С.Ю. Степанов и др. / [отв. ред. Я.А. Пономарёв]. – М. : Наука, 1990. – 222, [1] с.
8. Роджерс К. Взгляд на психотерапию, становление человека / Карл Роджерс. – М., 1994. – С. 41.
9. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии : в 2-х т. / Сергей Леонидович Рубинштейн. – М. : Педагогика, 1989. – Т. 1. – 485 с. – (Тр. д. чл. и чл.-кор. АПН СССР).
10. Степанов О.М. Психологічна енциклопедія / О.М. Степанов. – К. : Академвидав, 2006. – 422 с. – (Библиотека практической психологии).
11. Стратегії творчої діяльності : школа В.О. Моляко / за заг. ред. В.О. Моляко. – К. : Освіта України, 2008. – 702 с.
12. Фрейд З. Остроумие и его отношение к бессознательному / З. Фрейд. – М. : Университетская книга АСТ, 1997. – 156 с.
13. Щедровицкий Г.П. Коммуникация, деятельность, рефлексия : [Текст] / Г.П. Щедровицкий // Исследование рече-мыслительной деятельности. – Алма-Ата, 1974. – С. 19-28.
14. Ярошевський М.Г. Психология творчества и творчество в психологии / М.Г. Ярошевський // Вопросы психологии. – 1985. – № 6. – С. 19.
15. Jamison, K.R. Manic-depressive illness and creativity / K.R. Jamison // Scientific American. – 1995. – Vol. 272. – P. 62-67.
16. Kubie, L.S. Neurotic distortion of the creative process / L.S. Kubie. – Lawrence : K.S. (University of Kansas Press), 1958. – P. 34.

17. Mednich, S.A. The associative basis of the creative process / S.A. Mednich // Psychological Review. – 1969. – № 2. – P. 220-232.

18. Schachtel, E.D. Metamorphosis / E.D. Schachtel. – N.Y., 1959. – 122 p.

19. Starkweather, E.K. Creativity research instruments designed for use with preschool children / E.K. Starkweather // Assessing creative growth : [the 1-st test-book] / [ed. by A.M. Biondi, S.J. Parties]. – Buffalo, N.Y. : Creative Education Foundation, 1976. – P. 79-90.

УДК 159.922.

ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ЕТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ ТА МОРАЛЬНОСТІ

Турбан В.В.

В статті аналізуються психологічні теорії морального розвитку людини; розглядаються стадії морального розвитку, свідомості та моральності; окреслюються стратегії та принципи розвитку етичної свідомості та моральності.

В статье анализируются психологические теории нравственного развития человека; рассматриваются стадии морального развития, сознания и нравственности; определяются стратегии и принципы развития нравственного сознания и нравственности.

The article analyzes the psychological theories of moral development of man, regarded the stage of moral development, consciousness and morality, defined strategy and principles of moral conscience and morality.

Нині релігія, теологія, мистецтво прагнуть відшукати шляхи для одухотворення самої людини, її життя. У цьому зв'язку релігія шукає і знаходить підтримку в філософії, а їхній синтез, що опосередкований сучасною культурою, набуває нових форм. Аналіз сучасної ситуації підтверджує необхідність всебічного розгляду напрямів і тенденцій філософії, релігії, релігійної філософії й теології. Сучасний стан релігії у світі можна охарактеризувати як подвійний стан: відбувається певна криза самої релігії і водночас – активізація релігійності. Поглиблюється необхідність у формах духовно-практичного освоєння світу, хоча філософія Західної Європи ХХ століття, переважно, надавала цим формам ірраціонального характеру. Безперечно, це поширює сфери впливів релігії, яка традиційно апелює до моральності людини, до безпосереднього життєвого досвіду, до творчості й самотворчості людини.